

**ОБРАЗ КНЯГИНИ ОЛЬГИ ЯК ТИП АНДРОГІННОЇ ЖІНКИ
В «ПОВІСТІ МИНУЛИХ ЛІТ»****THE IMAGE OF PRINCESS OLGA AS A TYPE OF ANDROGENIC WOMAN
IN "THE TALE OF BYGONE YEARS"**

Савенко О.П.,

orcid.org/0000-0002-0117-0103

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української і зарубіжної літератур

Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто літературний образ княгині Ольги з точки зору гендерної теорії, що є новаторським підходом до тлумачення цієї історичної постаті, зображеної вперше у літописі «Повість минулих літ». Автор літописних оповідань про княгиню Ольгу порушує стереотипи, які усталилися в патріархальному середовищі середніх віків: жінка – несаможиттєва одиниця суспільства, вона не може навіть управляти собою, не те що державою. Однак авторський задум літопису, який витворив міф про Ольгу, мав зруйнувати у художньому вимірі патріархальний уклад тогочасного суспільства, звалявши на плечі дружини великого князя роль провісниці християнства на Русі та першої правительки. Найбільш яскраво у цьому сенсі Ольга постає у легендарних розповідях про її помсту древлянам за вбивство чоловіка Ігоря, князя київського. Княгиня Ольга як художній образ позбавлена рис фемінності, її діям та вчинкам не притаманні пасивність, чуттєвість, а загалом їй властиві маскулітні риси, такі як жорстокість, рішучість, агресивність, тобто автор оповіді про княгиню свідомо чи несвідомо моделює андрогінний тип характеру особистості. Він наділяє її здебільшого чоловічими рисами, характерними для володарів середніх віків. Отже, вона жорстока, безжальна, підступна, брехлива, хитра. Ці риси літописець трактує з позитивним значенням, маючи на меті показати сильну, сувору, нещадну, тверду у своїх рішеннях правительку Русі. Автор оповіді про княгиню Ольгу з «Повісті минулих літ» руйнує гендерні стереотипи про жінку та її роль в руському суспільстві, форматує її статево-рольовий тип особистості, який характеризується рисами як фемінності, так і маскулітності, тому, за концепцією Сандри Бем, образ Ольги ідентифікується як тип андрогінної жінки, яка здатна розв'язувати цілком «чоловічі» задачі, використовуючи жіночі засоби для досягнення власної мети.

Ключові слова: княгиня Ольга, літопис, Київська Русь, гендерна теорія, чоловік, жінка, андрогін.

The article examines the literary image of Princess Olga from the point of view of gender theory, which is an innovative approach to The author of the chronicles about Princess Olga breaks the stereotypes that have become established in the patriarchal environment of the Middle Ages: a woman is a non-independent unit of society, she cannot even govern herself, not the state. But the author's idea of the chronicle, which created the myth of Olga, was to destroy in the artistic dimension of the patriarchal structure of contemporary society, placing on the shoulders of the Grand Duke's wife the role of forerunner of Christianity in Russia and the first ruler. In this sense, Olga appears most vividly in the legendary stories about her revenge on the people of Drevlya for the murder of her husband Igor, Prince of Kyiv. Princess Olga as an artistic image is deprived of the features of femininity, her actions and deeds are not characterized by passivity, sensuality, but in general she has masculine features: cruelty, determination, and aggression. That is, the author of the story about the princess consciously or unconsciously models the androgynous type of personality. He endows her with mostly masculine features characteristic of the rulers of the Middle Ages: cruel, ruthless, insidious, lying, cunning. The chronicler interprets these features with positive significance, with the aim of showing a strong, strict, ruthless, firm in his decisions ruler of Russia. The author of the story about Princess Olga from "The Tale of Bygone Years" destroys gender stereotypes about women and their role in Russian society, formats her gender-role type of personality, which is characterized by features of both femininity and masculinity. Therefore, according to the concept of Sandra Bem, the image of Olga is identified as a type of androgynous woman who is able to solve completely masculine tasks, using women's means to achieve their own goals.

Key words: Princess Olga, chronicle, Kievan Rus, gender theory, man, woman, androgyne.

Постановка проблеми. Художній образ княгині Ольги започаткований у «Повісті минулих літ». «Си бысть предътекуция христьянской земли аки дѣвница предъ солнцемъ и аки заря предъ свѣтомъ, си бо сияше аки луна в нощи, тако си в невѣрныхъ челоувѣцхъ свѣтяшеса аки бисеръ въ калѣ; калнѣ бо бѣша грѣхомъ, не омовени святымъ крещениемъ. Си бо омыся святою купѣлю, свлечеса грѣховныя одежда ветхаго челоувѣка Адама, въ новыи Адамъ облѣчеса,

еже есть Христось» [4, 43]. Найяскравіший епізод із літописної біографії Ольги – помста княгині древлянам за те, що вони вбили її чоловіка Ігоря, київського князя, котрий увів у древлянській землі жорстку данину. Про княгиню Ольгу є згадки у «Слові про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, «Кройніці» Феодосія Софоновича, «Синописі» Інокентія Гізеля, «Літописці» Леонтія Боболінського. На початку XVIII століття Дмитрій Туптало створив агіографічний

нарис про Ольгу, що увійшов до 12-томного комплексу житій святих. Загалом образ Ольги можна сприймати як історичний персонаж з усіма рисами, властивими середньовічним володарям, або тлумачити її життя як життє святої з відповідними християнськими чеснотами. Проте з точки зору гендерної теорії ніхто з дослідників цей образ не розглядав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві є певний досвід вивчення образу княгині Ольги. Так, М. Грушевський трактував цей образ таким чином: «Фігура суворої героїні, нелюдської, підступної месниці за свого чоловіка, притемнена потім в книжній традиції образом «начальниці руських синів» в християнстві, релігії любови й прощення, що так мало відповідає легендарному характерові» [3, с. 449]. П. Білоус вважає, що «образ Ольги контамінований з історичних, епічних, міфологічних (язичницьких та біблійних) елементів й остаточно вибудований за схемою християнського життя, яке, з одного боку, вставлене в державно-церковне буття Русі, а з другого – акумулює в собі морально-етичний ідеал «мудрої правительки та справжньої християнки»» [1, с. 201]. Олена Щербак у дисертаційній роботі «Типологія жіночих образів у давній українській літературі» пише про те, що образ княгині Ольги представлений у творах двох типів творчості, а саме середньовічного та барокового. Увагу дослідниці привертає образ Ольги з «Повісті минулих літ», який вона характеризує як тип героїні-дияволиці: «Автор зображує Ольгу-язичницю мало не дияволицею, яка не знає міри в жорстокості, коли розправляється з древлянами» [8, с. 78]. Визначаючи статуси жіночих образів у літературі, Євгенія Кононенко звертає увагу на найбільш виразний образ давньої української літератури, вказуючи на те, що він героїзується, але не стає улюбленим: «Щоправда, робилися спроби героїзації мудрої київської княгині Ольги – Ігоревої вдови. Та в українській масовій свідомості ця жінка існує як видатна і відома, але не улюблена героїня» [6, с. 1].

Постановка завдання. У статті використано підхід, який раніше у трактуванні образу княгині Ольги не застосовувався в українському літературознавстві, отже, завдання полягає в тому, щоб розкрити гендерні риси образу, спираючись на літописну оповідь та сучасну гендерну теорію.

Виклад основного матеріалу. Образ княгині Ольги, створений у «Повісті минулих літ», є базовим, первинним для наступних художніх обробок та ідеологічних маніпуляцій. Також цей образ

набуває своєї ваги для потрактування жіночої ролі в руському суспільстві та руйнації гендерних стереотипів.

З огляду на те, що давня українська література є фактично християнською та чоловічою, ставлення до жінок у художніх творах було другорядним, а подекуди навіть фоновим. На думку американської психологині Сандри Бем, історія появи християнського вчення – це історія, що встановлює походження двох головних символів чоловічого панування в західній культурі, а саме патріархального, безсумнівно маскулінного Бога і сексуальної, підпорядкованої жінки, котра вводить в оману і уводить чоловіка зі шляху істинного [2, с. 40].

Автор оповідань про княгиню Ольгу порушує стереотипи, які усталилися в патріархальному середовищі середніх віків: жінка – несамотійна одиниця суспільства, вона не може навіть управляти собою, не те що державою. Однак авторський задум літопису, який витворив міф про Ольгу, мав зруйнувати у художньому вимірі патріархальний уклад тогочасного суспільства, зваливши на плечі дружини великого князя роль провісниці християнства на Русі та першої правительки. Найбільш яскраво у цьому сенсі Ольга постає у легендарних розповідях про її помсту древлянам за вбивство чоловіка Ігоря, князя київського.

Княгиня Ольга як художній образ позбавлена рис фемінності, її діям та вчинкам не притаманні пасивність, чуттєвість, а загалом їй властиві маскулінні риси, такі як жорстокість, рішучість, агресивність, тобто автор оповіді про княгиню свідомо чи несвідомо моделює андрогінний тип характеру особистості.

Термін «андрогінність» походить від двох грецьких слів, таких як “andros” («чоловік») і “gynai” («жінка»), та означає поєднання чоловічого та жіночого, або поєднання маскулічних та фемінних рис в індивіді. Андрогінність стосується духовного, філософського, символічного аспектів та втілює ідею споконвічної цілісності, єдності протилежностей. Спробу ввести андрогінність до дискурсу гендерних досліджень у другій половині ХХ століття робить Сандра Бем. Психологиня розробляє таку класифікацію ставово-рольових типів особистостей:

- маскулінні чоловіки (нечутливі, енергійні, честолюбні);
- маскулінні жінки (наділені сильною волею, схильні змагатися з чоловіками і претендувати на їхнє місце у професії, соціумі, сексі);
- фемінні чоловіки (чутливі, цінують людські стосунки й досягнення духу, часто належать до світу мистецтва);

– фемінні жінки (архаїчний тип абсолютно терплячої жінки, що охоче погоджується бути «фоном» у житті близьких людей, характеризуються витримкою, вірністю, відсутністю егоїзму);

– андрогінні чоловіки (поєднують у собі продуктивність і чутливість, часто вибираючи гуманні професії лікаря, педагога тощо);

– андрогінні жінки (здатні розв'язувати цілком «чоловічі» задачі, використовуючи жіночі засоби (гнучкість, комунікабельність));

– недиференційовані чоловіки і жінки (часто не вистачає лібідю у широкому значенні слова, вони страждають від нестачі життєвих сил) [2, с. 89].

Відповідно до цієї класифікації, художній образ княгині Ольги з «Повісті минулих літ» можна ідентифікувати як андрогінну жінку, яка репрезентує як фемінні, так і маскуліні риси.

Автор літопису уславлює та увічніює її на сторінках художньо-історичного твору низкою кліше, які проявляються в описах помст Ольги за вбивство чоловіка. Отже, вона є жорстокою, безжальною, підступною, брехливою, хитрою. Княгиня бажає скоріше мати своїх ворогів за мертвих, ніж із ними домовлятися. Вона воліє не тільки розробляти план вбивства послів від древлян, але й бачити їх смерть. Першого разу вона звеліла послів у ямі закопати, а сама підійшла до тієї ями, аби насолодитися своєю перевагою над нікчемністю та довірливістю чоловіків, які бажали її використати (одружити зі своїм князем Малом), завдяки чому здобути владу, отримати київський престол: «И повелѣ она засыпати я живы, и посыпаша я» [4, с. 33].

За твердженням П. Білоуса, «в усіх трьох помстах київська княгиня постає жорстокою, хитрою, підступною особою – не дружиною, котра втратила чоловіка, не жінкою, що тяжко переживає втрату» [1, с. 208]. Відсутність жіночого начала або латентне його існування в концепції особистості Ольги моделює художній образ «іншої» чоловічої її сутності. Коли княгиня Ольга збрала військо і вирушила до древлянської столиці Коростеня, то можна було сподіватися, що нарешті на сторінках літопису постане діва-воїн, адже перед цим вона була зображена розлюченою вовчицею. Жінка-воїн – архетипний образ, що має високе соціальне становище та якому властивий сильний «чоловічий» характер. Генеза образу Ольги як жінки-воїна, скоріш за все, сягає скандинавської міфології та героїчного епосу про жінок-воїтельок, а саме пісні про Нібелунгів (Брюнхільда), саги про Вельсунгів (Сигдрива, валькірія, кохана Сигурда). У розповіді про знищення Коростеня

Ольга, проте, не виявляє своєї воїнської доблесті. Літописець, видно, не мав для цього достатніх аргументів: княгиня, взявши в облогу град древлян, спромоглася лише на хитрість, загадавши древлянам принести їй дивну данину, а саме по три голуби та три горобці від кожного дому. Завдяки своїм хитрощам вона спалила місто, так і не змігши взяти його зброєю.

За княгинею Ольгою закріпилося ще одне кліше – «брехлива», тому виникає запитання про те, скільки разів збрехала Ольга. Перша брехня – це запевнення послів у їх пошануванні та згоді вийти заміж за древлянського князя Мала (насправді, за розпорядженням княгині, послів закопали живцем у землю); друга – прохання Ольги до древлян прислати «знатних мужів» на переговори (цих наказала відправити у мивницю, де їх живцем спалили); третя – прохання до древлян підготувати поминки по своєму чоловікові на місці його загибелі (з волі княгині, поминки перетворились на криваву тризну, коли древлян напоїли і посікли мечами). До цього можна додати також хитрощі з птахами, яким, за наказом Ольги, прив'язали тліючий трут, після чого яких відпустили, внаслідок чого птахи запалили дерев'яний Коростень. Літописець захоплюється мудрістю княгині, але мимоволі розкриває її брехливість і підступність.

Отже, постає проблема гендерного розуміння чоловічої та жіночої брехні. Спотворення інформації дорослими розглядали психологи В. Знаков («Психологія розуміння правди»), А. Тарасов («Психологія брехні»), Ю. Жуков, Д. Хрінов («Методичний аналіз дослідження нещирості»), Н. Калька, М. Цивінська та І. Зубач («Детекція брехні у спілкуванні: соціально-психологічний аспект»). Ця методико-теоретична база дає підстави задуматися над питанням про те, княгиня Ольга обманує древлян, вдається до брехні, як чоловік чи жінка. За твердженнями науковців, «особливістю жіночої брехні є в деяких випадках її неусвідомлений характер, а для чоловіка це завжди усвідомлений акт» [5, с. 37]. Власне, княгиня вдавалася до обману усвідомлено й заздалегідь продумано до найтонших дрібниць. Наперед було Ольгою визначено три помсти особистого характеру та механізми їх здійснення. Остання помста – покарання за непослух та відмову підпорядковуватись одному державницькому центру. У дусі тогочасних міфологічних уявлень Ольга карає своїх ворогів на смерть першостихіями буття, якими є земля, вода, вогонь. Це, власне, архетипи, які є глибоко символічними та мають на меті маркувати помсти як акти забуття та очи-

щення. Парадокс полягає в тому, що княгиня здійснює це по-жіночому вигадливо, із загадками, які не вдалося розгадати древлянам. Ольга ніби натякає чоловікам: «Якщо ви такі розумні та самопевнені, то відгадайте мої загадки».

Автор оповіді про княгиню Ольгу, ламаючи стереотипи, вибудовує новий для патріархального суспільства міф про першу жінку-політика, якій пасує концепт БРЕХНЯ як інструмент політики. Цинізм, аморальність, обман – це ті риси, якими Нікколо Макіавеллі охарактеризував політику як явище. Справді, перші кроки як державного діяча в Ольги є доволі аморальними, вона ігнорує принципи сумління та справедливості, ще й виправдовує свою підступність. Жорстокість княгині вимірюється кількістю її жертв від першої помсти (знищила «лучшийи мужи своим числомъ 20») до третьої (умертвила «п'ять тисяч» древлян) та четвертої («И не бѣ двора, идеже не горяше,

и не бѣ лъзѣ гасити, вси бо дворѣ възгорѣшася. И побѣгоша людѣ из города»[4, с. 48]. Здійснені Ольгою масові вбивства літописець виправдовує, бо він, як і княгиня, вороже ставився до древлян. Ольга не диференціює своїх жертв за віком чи статтю, за причетністю до вбивства свого чоловіка чи ні. Княгиня, як і володарі-чоловіки та правителі-чоловіки середніх віків, завойовує та відвойовує нові землі.

Висновки. Автор оповіді про княгиню Ольгу з «Повісті минулих літ» руйнує гендерні стереотипи про жінку та її роль в руському суспільстві, форматує її статево-рольовий тип особистості, який характеризується рисами як фемінності, так і маскулітності, тому, за концепцією Сандри Бем, ідентифікується образ Ольги як тип андрогінної жінки, яка здатна розв'язувати цілком «чоловічі» задачі, використовуючи жіночі засоби для досягнення власної мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоус П. Слово і канон. Студії з літературної медієвістики: Середньовічні повчання. Біографія як міф. Світло і тіні « Слова про Ігорів похід». Житомир, 2017. 392 с.
2. Бэм С. Линзы гендера: трансформация взглядов на проблему неравенства полов / пер. с англ. Москва, 2004. 336 с.
3. Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т. 9 кн. Київ, 1995. Т. 3. 285 с.
4. Ипатьевская летопись. Полное собрание русских летописей. 2-е изд. Москва, 2001. 648 с.
5. Калька Н., Цивінська М., Зубач І. Детекція брехні у спілкуванні. URL: <http://dSPACE.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1133/1/Детекція%20брехні.pdf>.
6. Кононенко Є. Співоча душа України (Маруся Чурай, Леся Українка, Ліна Костенко). URL: <http://litopys.org.ua/heroes/hero09.htm>.
7. Макіавеллі Н. Державотворець / пер. з іт. Київ, 2015. 223 с.
8. Щербак О. Типологія жіночих образів у давній українській літературі. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Scherbak_Olena/Typolohiia_zhinochykh_obraziv_u_davnii_ukrainskii_literaturi.pdf.